

Braidotti en verder

Harry Kunneman

Beelden van de leegte is een belangrijk boek omdat het centrale vragen van de hedendaagse cultuur aan de orde stelt op een manier die uitnodigt tot reflectie en polemische reactie. Twee centrale stellingen van Braidotti lijken mij in het bijzonder relevant. In de eerste plaats haar these dat de crisis van het rationele, 'mannelijke' subject in de poststructuralistische filosofie het meest acuut aan het licht treedt en daar ook op de meeste interessante wijze doordacht wordt. In de tweede plaats haar stelling dat het ontstaan van een feministische filosofie gedurende de afgelopen decennia intern verbonden is met de crisis van het rationele subject, maar niet voor het verwerken van die crisis misbruikt mag worden. De feministische filosofie dient niet gereduceerd te worden tot reddingsvlot voor een filosofie die zijn logocentrische identiteit aan het verliezen is, maar dient volgens Braidotti gedacht te worden in het teken van de alteriteit, in het teken van de seksuele differentie. Van daaruit kan een toegang gebaad worden tot een radicaal nieuwe notie van subjectiviteit, een nieuw 'post-Marxistisch materialisme', waarin het lichaam, de seksuele differentie en de moeder-dochter relatie centrale referentiepunten vormen. Daarmee heeft Braidotti op het marktplein van de hedendaagse filosofie, waar aan alle kanten het gedaver van sloophamers klinkt, een belangrijk en stimulerend project in de steigers gezet. Inspirerend vind ik met name de manier waarop zij vanuit haar eigen, onomwonden geformuleerde belangen spreekt. Tegenover het universalisme van de filosofische traditie en tegenover alle pogingen om 'de vrouw' en 'het vrouwelijke' als de nieuwe eenheidsbrengende kracht in het centrum van de hedendaagse cultuur te installeren, blijft Braidotti consequent verwijzen naar het feit dat de nieuwe notie van subjectiviteit die zij nastreeft ontwikkeld moet worden in een situatie die van macht en geweld doortrokken is. Er kan (nog) niet gesproken worden vanuit een veronderstelde universeel-menselijke positie voorbij het geweld, want het is juist de pretentie om als woordvoerder van het universele op te kunnen treden die bij uitstek geschikt is om strijdigheden toe te dekken. Braidotti spreekt dan ook niet vanuit de universaliteit maar vanuit de alteriteit. Zij onttrekt zich aan de greep van het mannelijke, 'humanistische' vertoog en aan de angsten en het geweld die daaronder schuil gaan, om op een eigen bouwplaats met eigen materialen te kunnen werken aan het ontwikkelen van een nieuw, feministisch subjectbegrip. Maar zij heeft niet de pretentie daarmee een nieuw huis 'voor ons allen' te construeren. Integendeel: het gaat haar (vooralnog) om een filosofie voor en door vrouwen, gemotiveerd door hun eigen zelfbenoemde sores en vermogens en gericht op het creëren van ruimte voor een nieuwe, lijfelijke subjectiviteit.

Daarmee voltrekt zij, in het gezelschap van andere feministische filosofen, een belangrijke breuk met de performatieve structuur die traditioneel kenmerkend is voor het filosofische vertoog, niet alleen in zijn metafysische en transcendentale, maar tot op zekere hoogte ook nog in zijn deconstructivistische gedaante. In plaats van het expliciteren van datgene wat altijd al voor ons allen geldt, datgene wat zich - wanneer men maar radicaal genoeg door blijft denken - als uiteindelijk onontkoombaar toont, deze oerpretentie van alle filosofie die zelfs bij Derrida, hoe zeer gedissemineerd dan ook, nog te bespeuren valt, wordt door Braidotti overboord gezet. De performatieve strekking van haar filosofen is niet meer 'volg mijn denkweg en zie in dat de alomvattende conclusies waartoe die voert ook voor jou onontkoombaar zijn'. In plaats daarvan luidt die strekking: 'geef mij/ons vrouwen de ruimte voor het ervaren en denken van onze eigen lijfelijheid en identiteit en blijf daar verder met je handen en concepten van af.' Deze verschuiving is van groot belang, omdat hij een model biedt aan de hand waarvan nagedacht kan worden over nieuwe, minder gewelddadige vormen van universaliteit.

In Habermas' reconstructieve filosofie bijvoorbeeld wordt geprobeerd om althans op filosofisch niveau aan alle betrokkenen het recht te garanderen aan het woord te kunnen komen, via de rationele reconstructie van de anticipatie op symmetrische communicatie die in de grondstructuur van de taal zelf besloten ligt. Daarmee wordt echter de ruimte voor het articuleren van bijzondere identiteiten toch nog vanuit een centrum, vanuit een altijd al gegeven structuur afgepaald, zoals steeds opnieuw door postmoderne denkers tegen Habermas wordt ingebracht. Bij Habermas zelf is echter al het tegengif te vinden tegen de uitsluiting die inherent met de performatieve strekking van deze denkfiguur verbonden is, bijvoorbeeld waar hij onder ogen ziet dat zijn diskurs-ethiek 'entgegenkommende Lebensformen' behoeft om daadwerkelijk praktische betekenis te kunnen hebben. Daarmee wordt het primaat gelegd waar het thuishoort: de eventuele universaliteit van welke reconstructie dan ook dient vanuit de betrokken taalspelen/levensvormen zèlf gearticuleerd te worden en kan niet los daarvan als datgene wat altijd al voor hen geldt als overkoepelend kader aan hen worden opgelegd. Anders geformuleerd: elk voorstel voor het denken van datgene wat 'altijd al voor ons allen geldt', is niet alleen intern verbonden met het vocabulaire en de problemen van een specifieke levensvorm, maar is altijd ook verankerd in de dimensie van de lijfelijheid en de specifieke, geseksueerde en door leeftijd gestempelde vormen van performatieve toewending en afwending die daaruit voortspruiten. Die banden verschijnen echter alleen vanuit een logocentrisch universalisme als een principiële inperking of ondergraving van de nagestreefde universaliteit. Zoals het boek van Braidotti laat zien leidt juist het radicaal doordenken van de eigen, altijd gesitueerde problemen tot inzichten die ook voor anderen van belang kunnen zijn en misschien zelfs een vorm van 'poreuze universaliteit' zouden kunnen bezitten.

Daarmee is meteen het eerste probleem aangesneden dat Braidotti's betoog voor mij oproept. Zoals gezegd doet zij nadrukkelijk afstand van alle universaliteitspretenties omdat die in haar optiek intern verbonden zijn met een masculiene, logocentrische en gewelddadige rationaliteit. Maar haar keuze voor de alteriteit wordt mede gerechtvaardigd via een beroep op het recht van vrouwen om hun eigen

identiteit en lijfelijkheid te ervaren en te denken. Een dergelijke claim is binnen de context van haar betoog hoogst problematisch, want rechten zijn naar hun aard algemeen. Het maatschappelijke draagvlak van de politieke en sociaal-economische emancipatiestrijd van vrouwen wordt mede gevormd door het inzicht in het gerechtvaardigde karakter van de eis om gelijke rechten en gelijke kansen toe te kennen aan alle individuen, of die nu in een mannelijk of in een vrouwelijk lichaam geboren zijn. Hier geldt met andere woorden niet de alteriteit, maar juist de gelijkheid en de universaliteit als het hoogste gezichtspunt. Op dit punt wreekt zich de beperking van Braidotti's filosofische horizon tot het Franse denken. Tengevolge daarvan identificeert zij rationaliteit met het rationalisme van de cartesiaanse traditie en gaat ze volledig voorbij aan de ethische en morele rationaliteitsconceptie die via de 18e eeuwse Franse Verlichtingsdenkers, het Duitse idealisme, het liberalisme van Mill, het Marxisme en de Frankfurter Schule in het werk van filosofen als Rawls, Habermas en Apel een culminatiepunt bereikt. Vanuit de praktische rationaliteitsconceptie die in deze tradities ontwikkeld is, kan namelijk wél een filosofische verantwoording geboden worden voor het idee van universele rechten en voor de emancipatorische claims die mede tegen de achtergrond daarvan geformuleerd kunnen worden. Braidotti eet hier van twee walletjes door binnen de maatschappelijke en culturele ruimte die mede door de rationaliteitstraditie veroverd is en tot op zekere hoogte ook beschermd wordt, voor vrouwen het recht op te eisen om hun eigen identiteit en lijfelijkheid te beleven en te definiëren vanuit een notie van strikte alteriteit, die een volledige breuk in zou houden met de humanistische rationaliteit van de Verlichtingstraditie. Het claimen van de ruimte voor die alteriteit is slechts mogelijk door mede op de schouders van die traditie te gaan staan. Doordat Braidotti die traditie echter verengt tot een cartesiaanse, logocentrische, uitsluitend gewelddadig-universalistische rationaliteit, kan zij de continuïteit waarvan zij op legitieme wijze profiteert niet meer denken.

Daarnaast vertoont haar betoog nog een tweede, verder reikende zwakte, namelijk de volledige afwezigheid van het probleem van de materiële reproductie en de economische betekenis van de instrumentele rationaliteit, zoals die bijvoorbeeld door Adorno, Marcuse en Foucault aan de orde is gesteld. In het licht van hun analyses maakt Braidotti het zich veel te gemakkelijk door via differentie en alteriteit in één klap afscheid te willen nemen van het geweld dat in het rationele, logocentrische, masculiene denken besloten ligt. Wanneer men de basale intuïtie van Adorno over de samenhang tussen rationele subjectiviteit en natuurbeheersing ook maar een klein beetje serieus neemt, dan dringt de gedachte zich op dat de samenhang tussen rationele natuurbeheersing en geweld diepere wortels heeft dan vanuit Braidotti's perspectief zichtbaar wordt. Wanneer men Foucault niet alleen als filosoof leest, zoals Braidotti doet, maar ook als socioloog serieus neemt, dan kan men er niet om heen om minstens voor de moderne tijd een interne samenhang te vermoeden tussen sociale orde en het rationele beheersingsdenken. Wanneer men de analyse niet alleen tot de leefwereld beperkt, zoals Braidotti in feite doet, maar maatschappijen ook als complexe, op functionele interdependenties berustende systeemverbanden analyseert, dan kan men het zich niet meer permitteren om een alternatieve, feministische subjectiviteit voor te spiegelen die geheel en al in het teken van de geweldloosheid en de vrijelijk beleefde lijfelijkheid staat. Dan kan men

er niet om heen zich af te vragen hoe men via de alteriteit brood op de plank krijgt. Precies op dat punt doemt dan het probleem op dat de instrumentele rationaliteit en het daarmee verbonden geweld juist in het domein van de materiële reproductie dieper verankerd zijn dan in het patriarchaat, respectievelijk in het logocentrisme. Het gaat mij uiteraard niet om een soort reprise van de Marxistische inlijving van het feminisme zoals die aan het eind van de jaren zestig plaatsgreep, een inlijving waaraan de vrouwenbeweging zich al lang ontworsteld heeft. In tegenstelling tot de Marxistische voormannen en rebelse meiden uit die onbezorgde en naïeve tijden, heb ik slechts een vaag vermoeden van de richting waarin gezocht kan worden naar een oplossing voor dit probleem. Maar ik houd wèl staande dat precies in de mate waarin de feministische filosofie op eigen benen staat, ook van haar gevraagd kan worden om een bijdrage te leveren aan het denken over een andere, minder gewelddadige economische orde die verder reikt dan het wegdefinieren van het probleem in het voetspoor van het Franse denken. De verbeterde gevechten om formatieplaatsen en NWO-plaatsen die ook tussen feministes onderling plaatsvinden, hoe begrijpelijk en onvermijdelijk ook, illustreren maar al te pijnlijk dat de aard van de inspanningen die kennelijk benodigd zijn voor creëren van de materiële randvoorwaarden om verder te kunnen denken over alteriteit en differentie weinig verwantschap vertonen met de beoogde geweldloze performativiteit daarvan.

De twee problemen die ik heb aangesneden spelen niet alleen Braidotti's betoog parten, maar wachten ook binnen andere interessante projecten in de hedendaagse filosofie nog op een oplossing. Zoals Imre Lakatos opmerkt: het is geen probleem wanneer zich ontwikkelende onderzoeksprogramma's met heuristische kracht met anomalieën te kampen hebben, zolang die maar openlijk erkend worden, zodat ze in de verdere ontwikkeling van het programma aan de beurt kunnen komen. Dat geldt ook voor het programma van Braidotti, met dien verstande dat zij om de gememoreerde problemen met succes aan te kunnen pakken waarschijnlijk haar harde kern zal moeten verbreden tot voorbij de grenzen van het Franse denken.